

De miraculeuze omwenteling in 328 dagen

Van val van de Muur tot Duitse eenheid

'Er zijn decennia waarin niets gebeurt en er zijn weken waarin decennia gebeuren.' Deze bekende uitspraak, toegeschreven aan Lenin, heeft betrekking op de Oktoberrevolutie van 1917. Maar hij geldt net zo goed voor de maanden vlak voor en na de val van de Muur. Ooggetuigen hadden in 1989 en 1990 voortdurend het idee door de gebeurtenissen te worden ingehaald. Hoe de plotselinge implosie van DDR leidde tot de snelle Duitse eenwording.

Hanco Jürgens is historicus en wetenschappelijk medewerker van het Duitsland Instituut Amsterdam.

De vreedzame revolutie begon op 9 oktober 1989, toen bij de wekelijkse maandagdemonstratie in Leipzig zoveel mensen aanwezig waren (70.000) dat *Volkspolizei* en *Staatssicherheitsdienst* (Stasi) geen geweld meer durfden te gebruiken, zich terugtrokken en de straat vrijgaven. De revolutie duurde voort tot 18 maart 1990, toen de eerste en tevens laatste vrije verkiezingen in de DDR werden gehouden. In deze periode lag het initiatief steeds opnieuw bij de bevolking van de DDR. De maandagdemonstraties in Leipzig hielden voortdurend een grote aantrekkingskracht. Nog in januari 1990 liepen er iedere maandag meer dan 100.000 mensen mee. Het is interessant om te zien hoe de stemming tijdens deze demonstraties omsloeg. Op 9 oktober werd nog vooral gedemonstreerd voor meer vrijheden in de DDR zelf. Onder de demonstranten bevonden zich zeker ook velen die naar het Westen wilden vluchten, maar zij zetten niet de toon. In december, toen de Muur al gevallen was,

'Sprekers die pleitten voor veranderingen in de DDR, in plaats van een snelle Duitse vereniging, werden steeds vaker uitgefloten'

maakte de leuze 'Wir sind das Volk' in toenemende mate plaats voor 'Wir sind *ein* Volk', gericht op de eenheid met de West-Duitsers. Sprekers van de burgerrechtenbewegingen die pleitten voor verandering in de DDR, in plaats van een snelle Duitse vereniging, werden steeds vaker uitgefloten, soms zelfs in elkaar geslagen. Opvallend was ook dat er vaker rechts-radicalen uit West-Duitsland deelnamen, in de hoop Oost-Duitse zieltjes te winnen. Vanaf februari 1990 stonden de maandagdemonstraties in het teken van de Volkskammer-verkiezingen. Toen die eenmaal achter de rug waren, hielden ze op.

Een vergelijkbare ontwikkeling was ook in andere steden zichtbaar. Nog op de grootste demonstratie

in Oost-Berlijn, op 4 november 1989, spraken vertegenwoordigers van de burgerrechtenbeweging zich uit voor afschaffing van artikel 1 van de DDR-grondwet, waarin de leidende rol van de communistische partij SED was vastgelegd. Op een van de spandoeken stond treffend: 'Die Karre steckt zu tief im Dreck. Die alten Kutscher müssen weg.' Het perspectief van de Duitse eenheid lag op dat moment nog ver buiten het voorstellingsvermogen van velen. Vandaar ook dat zoveel Oost-Duitsers de DDR wilden ontvluchten. Maar in de weken na de val van de Muur, verschoof het handelingsperspectief van de revolutie. De leiding van de DDR reageerde voortdurend te laat op de ontwikkelingen. En maatregelen die ze nam om de bevolking ter wille te zijn, pakten verkeerd uit. Het meest legendarische voorbeeld hiervan is de aankondiging door politbureaulid Günter Schabowski van een nieuwe reisregeling voor DDR-burgers om West-Duitsland te bezoeken. Op de vraag wanneer deze maatregel zou ingaan improviseerde hij: 'Ab sofort.' Nog diezelfde avond van 9 november 1989 viel de Muur.

Luxe producten

Ook daarna bladderde het imago van de partij verder af. Veel opzien baarde bijvoorbeeld een uitzending op 23 november van het jeugdprogramma *ELF-99* waarin verslag werd gedaan van

De persconferentie van Günter Schabowski op 9 november 1989 over de nieuwe reisregeling, die de val van de Muur inluidde. Beeld: Bundesarchiv.

een bezoek aan Wandlitz, het omheinde dorp van partijbonzen die woonden in een bos ten noorden van Berlijn. Onder de titel *Einzug ins Paradies* brachten ze het leven in deze 'gated community' in beeld. Onderweg kwamen de reporters oud-politbureaulid Kurt Hager tegen, een hardliner in de partij die zich voordeed als slachtoffer, die door omstandigheden was veroordeeld om in het zoveelste interneringskamp te wonen. De redactie schakelde direct daarna over naar de dorpswinkel waar partijleden hun luxe westerse merkproducten kochten. Het effect voor de DDR-elite was desastreus.

Op 3 december 1989 implodeerde de partij definitief. Op deze dag werd niet alleen een aantal belangrijke partijleden geschorst, waaronder oud-secretaris-generaal Erich Honecker en minister van Staatsveiligheid Erich Mielke, maar traden ook het politbureau en het voltallige centraal comité af. Daarmee kwam er een einde aan de lange geschiedenis van dominantie van de SED, die net iets meer dan veertig jaar had geduurd. Half december hernoemde de partij zich SED-PDS, om vanaf 4 februari 1990 als *Partei des Demokratischen Sozialismus* (PDS) verder te gaan.

Ondertussen zorgden ook de onthullingen over de enorme greep die de Stasi op de DDR-samenleving had gehad voor veel ophef. Stasi-officieren bleken drukdoende bewijsmateriaal te vernietigen.

Toen dit bekend werd, bestormden burgers op 15 januari 1990 het Stasi-hoofdkwartier in Berlijn, om de geheime dossiers voor verwerking en rechtspraak te bewaren.

De DDR-regering, nu onder leiding van de voormalige SED-districtssecretaris van Dresden Hans Modrow, riep op 7 december 1989 een ronde tafel in het leven, die naar het Poolse en Hongaarse voorbeeld met alle geledingen uit de samenleving, inclusief kerk en burgerrechtenbeweging, over de toekomst van de DDR zou spreken. In vele bijeenkomsten werd er door intellectuelen en oppositie gewerkt aan een nieuwe grondwet voor de DDR. Maar toen de ronde tafel de ontwerpgrondwet in april 1990 presenteerde, was deze al ingehaald door de gebeurtenissen.

Want bij de eerste vrije verkiezingen in de DDR op 18 maart 1990 behaalde de *Allianz für Deutschland*, bestaande uit drie Oost-Duitse partijen die samenwerkten met de West-Duitse CDU/CSU, tot veler verrassing bijna de absolute meerderheid. Dit was des te opmerkelijker omdat het er in december nog naar uitzag dat de sociaaldemocraten de verkiezingen glansrijk zouden winnen. Oskar Lafontaine, partijleider van de (West-Duitse) SPD, leek aan de kant te staan van de bewoners van de DDR. Maar toen hij zich fel kantte tegen een te snelle hereniging kreeg hij de DDR-burgers niet mee. Waar de DDR-bevolking eerst de SED als

Een van de beroemde Montagsdemonstraties, op 19 oktober 1989 in Leipzig. Beeld: Bundesarchiv.

Wandschildering in
Leipzig, als herinnering
aan de demonstraties.
Foto: Frank Vincentz.

een baksteen had laten vallen, koos ze nu massaal voor directe aansluiting bij de Bondsrepubliek. Het was een tweede omwenteling in korte tijd. Vanaf nu lag het initiatief niet meer bij de DDR-bevolking, maar bij de regering van de Bondsrepubliek, in het bijzonder bij Helmut Kohl die met alle belanghebbenden onderhandelde over de Duitse eenheid. Het was de bevolking van de DDR zelf die koos voor opheffing van de eigen staat.

Politiek instinct

Bondskanselier Kohl stond er tot dan toe niet om bekend snel en efficiënt te reageren op nieuwe uitdagingen, en al helemaal niet als het ging om eisen van demonstranten op straat. Maar de wijze waarop hij de historische kans rook om tot een snelle Duitse eenheid te komen, getuigt van een politiek instinct dat weinigen gegeven was. Als

‘Bondskanselier Kohl, die er niet om bekend stond snel en efficiënt te reageren op nieuwe uitdagingen, rook de historische kans’

‘politieke zoon’ van Adenauer had Kohl het idee van de Duitse eenheid nooit losgelaten. Juist daardoor kon hij na de plotselinge val van de Muur zo snel reageren met zijn tienpuntenplan van 28 november 1989, waarin hij zich bereid verklaarde een verdragsgemeenschap met de DDR aan te gaan en pleitte voor ‘confederale structuren’ om het einddoel van een Duitse eenheid op de agenda te zetten. Dit alles moest worden ingebed in een sterkere Europese Gemeenschap die ook toenadering zocht tot Oost-Europese landen. Kohl

was niet heel concreet en kon ook geen tijdsplan geven, maar het was vanaf dat moment voor iedereen duidelijk waar hij op aanstuurde. Zijn Europese collega-regeringsleiders reageerden als door een wesp gestoken. Op de Europese top in Straatsburg op 8 en 9 december 1989 zei de Britse *prime minister* Margaret Thatcher in de wandelgangen: ‘We have beaten the Germans twice and now they’re back.’ Deze top is bekend geworden als een van de meest ijzige toppen in de geschiedenis van de EU. Opmerkelijk, want de regeringsleiders besloten juist daar om per 1 januari 1999 de Europese munt in te voeren. De Franse president Mitterrand hoopte toen nog dat de Europese integratie vooraf zou gaan aan de Duitse. Niemand hield het voor mogelijk dat de eenheid zich zo snel zou voltrekken, ook Kohl niet. Voor Kohl persoonlijk was kort daarop een bezoek aan het Oost-Duitse Dresden van groot belang, waar hij op 19 december een toespraak hield, die door het massaal toegestroomde publiek steeds werd onderbroken met de leus ‘Deutschland, einig Vaterland!’ Naar eigen zeggen begreep Kohl nu dat hij dit moment in de geschiedenis moest aangrijpen om een snelle eenwording te bereiken.

De grondwet van de Bondsrepubliek bood daartoe twee mogelijkheden: of een snelle toetreding van ‘andere delen van Duitsland’ (artikel 23), of een geheel nieuwe grondwet, die door het Duitse volk zelf moest worden aangenomen (artikel 146). Kohl, pragmaticus, ging voor de snelle optie, ook gezien de wankelende positie van Michail Gorbatsjov in Moskou, met wie hij, zo wist hij uit eerdere ontmoetingen, goed zaken kon doen. Vanaf dit moment schaakte de kanselier op

meerdere borden tegelijk. Op 2 februari 1990 reisde minister van Buitenlandse Zaken Genscher naar Washington DC waar werd overeengekomen om te gaan onderhandelen tussen de Bondsrepubliek, de DDR en de vier geallieerde machten over de toekomst van Duitsland (de 'Twee-plus-Vier'-onderhandelingen). Gorbatsjov had het meeste te verliezen. Op 10 februari, tijdens een bezoek van Kohl aan Moskou, gaf hij te kennen het Duitse zelfbeschikkingsrecht te respecteren. De vraag of het verenigde Duitsland lid kon blijven van de NAVO werd eind mei beantwoord. Gorbatsjov zei tot verrassing van velen dat hij de keuze van de Duitsers voor dan wel het lidmaatschap van de NAVO, dan wel het Warschaupact zou accepteren. In juli, tijdens een bezoek van Kohl aan de Kaukasus, werd ook de vraag opgelost wie de salarissen en repatriëring van 370.000 Russische militairen in de DDR zou betalen: Duitsland. Kohls gulle chequeboekdiplomatie werkte vooral omdat Gorbatsjov met de rug tegen de muur stond. De onderhandelingen met de DDR konden pas beginnen nadat op 12 april de nieuwe, democratisch gekozen en dus legitieme regering was geïnstalleerd, onder leiding van Lothar de Maizière van de Oost-Duitse CDU. Als eerste werd gesproken over een monetaire unie tussen de Bondsrepubliek en de DDR, die al op 1 juli zijn beslag kreeg. Want de angst dat Oost-Duitsers massaal naar West-Duitsland zouden trekken bleef gegrond. 'Kommt die DM bleiben wir, kommt sie nicht geh'n wir zu ihr,' stond op een spandoek tijdens de maandagdemo van 2 februari in Leipzig. Tegen de zin van de Bundesbank besloot de regering Kohl om een voordelige wisselkoers door te voeren, zodat de bewoners van de DDR ook wat te besteden hadden. Kohl gaf de DDR-burgers dus wat ze wilden hebben, namelijk een snelle eenwording, snel West-Duits geld en een vertrouwenwekkend toekomstbeeld van 'bloeiende landschappen'. Maar daarmee werden tegelijk de kiemen voor latere frustraties gezaaid. Het Twee-plus-Vierverdrag werd afgesloten op 12 september en op 28 augustus werd het Eenwordingsverdrag tussen de Bondsrepubliek en de DDR gesloten. Hierin was vastgesteld dat de eenheid op 3 oktober zou plaatsvinden. De vreedzame revolutie was in een tijdspanne van 328 dagen omgebogen tot de Duitse eenheid. Velen, niet in de laatste plaats de Oost- en West-Duitse intellectuelen, hadden het nakijken.

Culturele herinnering

In de debatten over de huidige spanningen in de Duitse samenleving wordt vaak gewezen naar wat er misging in de periode vlak na de val van de Muur. Het naïeve optimisme van toen zou plaatsgemaakt hebben voor de rauwe werkelijkheid van nu. In dit narratief zien we de beelden van dansende mensen op de Muur met de Brandenburger Tor op de achtergrond, we horen Helmut Kohl

praten over bloeiende landschappen en we lezen over de onmogelijke opdracht die de Treuhand kreeg om Oost-Duitse staatsbedrijven met winst te verkopen. Toch is het de vraag of deze iconische beelden recht doen aan het grote gevoel van onzekerheid dat veel bewoners van de DDR hadden. Voor veel Oost-Duitsers was het feestgedruis op de Muur ver weg.

Vaak ook lezen we dat de DDR simpelweg is overgenomen door de Bondsrepubliek. Achteraf gezien kun je je inderdaad afvragen waarom er geen enkele symbolische verandering in de Duitse grondwet is aangebracht, die Oost-Duitsers het gevoel kon geven dat zij daadwerkelijk aankwamen in de Bondsrepubliek. De enige verandering in het Eenwordingsverdrag die voor West-Duitsers van betekenis was, was de keuze voor Berlijn als hoofdstad van het nieuwe Duitsland. Pas toen de Bondsdag op 20 juni 1991 besloot om parlement en regering grotendeels te verhuizen naar Berlijn was duidelijk dat de Bondsrepubliek zelf meer in het midden van Europa kwam te liggen. Voor veel West-Duitsers die zich hadden geïdentificeerd met de 'Bonner Republiek' was dit een hard gelag. Voor veel Oost-Duitsers gold dat de hoge verwachtingen van de snelle eenwording niet konden worden waargemaakt. De uiterlijk succesvolle oppoetsbeurt en herinrichting van Oost-Duitsland ging gepaard met enorme afbraak van economische, sociale en culturele capaciteiten uit DDR-tijden, wat tot werkloosheid en verlies aan vertrouwen leidde. Veel Oost-Duitsers wilden wel de Duitse eenheid, maar hielden het gevoel dat het niet de hunne is geworden. ■

Stoet van Trabantjes streekt de grens over bij checkpoint Helmstedt, november 1989. Foto: Günter Mach, Helmstedt.

Verder lezen

Frits Boterman, *Cultuur als macht. Cultuurgeschiedenis van Duitsland, 1800-heden* (Amsterdam 2013).

Hanco Jürgens en Ton Nijhuis (red.), *De vleugels van de adelaar. Duitse kwesties in een Europees perspectief* (Amsterdam 2016).

Ilko-Sascha Kowalczyk, *Die Übernahme. Wie Ost-Deutschland Teil der Bundesrepublik wurde* (München 2019).

Jan Wenzel (red.), *Das Jahr 1990 freilegen* (Leipzig 2019).